

KÖZLEMÉNYEK

A Képes Krónika egy miniatúrájáról.* A *Képes Krónika*, melyet feltehető készítése helye alapján legalább oly jogosan nevezhetünk *Budai Képes Krónikának*,¹ mint korábban őrzési helyét tekintve bécsinek, miniatúráit, iniciáléit tekintve jelentékeny művészettörténeti forrás is, amelynek kiaknázására a múltban már több kísérlet történt. Több ízben megkísérelték kis képeit a középkori magyar építéstudomány számára értékesíteni, hiszen számos, azóta elpusztult, vagy lényegesen átépített templom képét is közli. Így a székesfehérvári bazilikáról két ízben is megemlékeznek, amint III. Henrik Salamont visszahelyezi a magyar trónra (35 r. R iniciáléja), majd a bazilika Róbert Károly korabeli égését ábrázolja (71 r. A iniciáléja). Ugyancsak két alkalommal ábrázolja a nagyváradi székesegyházat is, első ízben mint építésénél Szent László megjelenik (50 r. lap miniatúrája), majd – önhatalmúan, mert a szöveg említést sem tesz róla, – mikor Szent László tetemét vivő halottas kocsi megérkezik a templom elé (51 r. lap miniatúrája). Ezenkívül egy-egy kisebb miniatúrát szentel az óbudai Szent Péter prépostság alapításának (21. v. lap), a dömösi templom felszentelésének (53. v. lap) és a lippai templom alapításának (70. v. lap). Ezeket a templomokat ábrázoló kis képeket annak ellenére, hogy a *Képes Krónika* a XIV. század hatvanas éveinek végén készült, míg a felsorolt templomok, a lippai kivételével, a XI–XII. század folyamán épültek, építéstörténetük tárgyalásánál gyakran tekintetbe vették a múltban, többnyire annak hangsúlyozásával, hogy a miniatúra nem a valóság szolgai másolására törekedett. Sőt a magyar művészettörténetírók atyjára, Henszlmann Imrére, nagy hatással voltak e kis képek, főként az Árpád-kori templomok négytoronyúságáról vallott felfogásának kialakulásában, bár ő is tisztában volt azzal, hogy e miniatúrákban hiba lenne az említett templomok hiteles ábrázolásait keresni.²

Ha azonban az egyes iniciálékat és miniatúrákat összehasonlítjuk, azonnal feltűnik, hogy nemcsak a realizisztikus utánzás vagy reprodukálás, de még az utánzásnak szándéka is távol állott a miniatúráktól. Elegendő összevetni a székesfehérvári bazilikát ábrázoló két miniatúrát, hogy kételyeinkben megerősödjünk. Mindkettőn négytoronyos, félköríves szentélyű, gótikus támpillérű templomot látunk, de míg a XI. századi jelenetnél a magasba emelkedő templomtest egyhajós csarnoktemplomra utal, a XIV. századi égést ábrázoló iniciálé háromhajós, bazilikális elrendezést mutat teljesen elütő ablak-tengely elosztással.

Kétségtelen tehát, hogy ezeket a templomábrázolásokat építéstörténetileg alig, vagy csak nagy óvatossággal szabad felhasználni. Kétséges az is, hogy nagy általános megfigyelésekre alkalma-

* Vö. MONOK István: *A Magyar Könyvszemle meg nem jelenhetett évfolyama 1947-ből.* = MKsz (117.) 2001. 4. sz. 489–494. (Lásd a 493. lapon többek között a Dercsényi Dezső cikkére történő utalást.) – Tájékoztató: a jegyzetek a korabeli szakirodalmat tükrözik, csupán a leg-szükségesebb javításokat, kiegészítéseket hajtottuk végre. (Szerk.)

¹ A *Krónika* elkeresztelését legutóbb javasoltam: *Budai Képes Krónika.* = Budapest 1945. I. évf. 3. sz.

² HENSZLMANN Imre: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa.* Leipzig, 1873. 52.

sak-e? Így Henszlmann Imrének az Árpád-kori templomok négytornyúságáról szóló elméletét a feltárások nem erősítették meg, bár a miniátor valamennyi templomot négy saroktoronnyal ábrázolta. Per analogiam nagy óvatossággal kell tehát fogadnunk Horváth Henriknek azt a hipotézisét, hogy a Krónika templomábrázolásainál a kereszthajó hiánya a valódi építési helyzetet tükrözi.³ Bár ezt a feltevést nagyban alátámasztja az a körülmény, hogy Árpád-kori templomaink java kereszthajó nélkül épült, kétséges azonban, hogy a miniátor részéről szabad-e feltételeznünk ily tudatos megfigyelő és ábrázoló szándékot.

Maradt azonban a *Képes Krónika* miniatúrái között egy, a nagyvárad-i székesegyház építését ábrázoló, melynek hitelességében – nem az építészeti formákat és részleteket, hanem magát az építési munkát tekintve – eddig nem kételkedtek, sőt a középkori magyar művészet egyik legjobb kutatója, Horváth Henrik, messzemenő következtetéseket is fűzött hozzá.⁴ Ez a kis írás részben az ő megfigyeléseinek helyesbítését célozza, részben pedig rá szeretnék mutatni a miniatúra forrására is.

A Krónika 50. r – vagy az új számozás szerint 101. – lapján Szent László jelenlétében építik a várad-i székesegyházat, amelynek alapítását is a lovagkirállyal hozza kapcsolatba a krónika. A miniatúra jobb oldalán áll Szent László koronás, glóriás fejfel, két udvari ember kíséretében. Előttük az épülő székesegyház; támpilléres szentélye már kész, sőt egyik mérművel díszített északi ablaka is. Emelődaru szállítja a munkahelyre a megdolgozott kváderköveket, melyeket egy kőműves a templom északi oldalfalára helyez. Az előtérben egy munkás dolgozik. Horváth Henrik szerint – aki e jeleneteket részletesen fejtegeti – kőfaragó dolgozik Szent László és kísérete előtt. A szegélyek lefaragása után, szerinte a munkás a kőlap közepe felé halad, ahol az eltávolítandó réteg fehér kör alakú, világosabb színű folt alakjában látható. Az illusztris szerzőnek is feltűnt, hogy ez a kőfaragási eljárás a krónika keletkezési idejében meglehetősen kezdetleges volt, sőt azt is felemlíti, hogy a Halászbástya Köemléktárában őrzött XIV. század közepi darabokon (tehát a *Képes Krónikával* közel egyidős kőfaragványokon) egészen más kőmegmunkálási mód figyelhető meg. Annál feltűnőbb ez a primitív kőfaragási eljárás, mert ugyanakkor az épülő székesegyház mégoly sematikus visszazadott részletformái is az érett gótikára utalnak, és a miniatúra hangsúlya nem is annyira az architektúrán, mint a „kőfaragási” jeleneten van.

E látszólagos ellentmondás könnyen áthidalható, ha a miniatúra ikonográfiai mintáját megkeressük, amivel a munkajelenet helyes értelmezésére is mód nyílik.

A középkori festett kéziratokban, elsősorban bibliákban általában három építési jelenetet találunk. Ádám és Éva a paradicsomból való kiűzetésük után házat építenek maguknak; Noé és fiai bárkát építenek és végül a babiloni torony építése. Ennek illusztrálására, hogy ezt a három építési jelenetet mint komoly építési munkát fogták fel az egész középkoron át, talán elegendő idézni Kézai mellett, aki részletesen leírja az épülő tornyot, Molnár János jezsuita atya 1760-ban megjelent *A Régi Jeles Épületekről kilentz Könyvei* című munkáját, amelyben egy fejezetet Noé bárkájának szentel, egyben pedig Babilon Tornyáról értekezik.

A XI. századtól kezdve a Bábeli torony építését vagy szétrombolását, vagy mindkét jelenetet megtaláljuk festett bibliáinkban. Rendszerint építés közben ábrázolják. A sokszögletű torony legfelső emeletén folyik a munka. Emelődaruk szállítják fel a megdolgozott kváderköveket és serény kőművesek rakják a falat. A torony aljában pedig egész kőfaragó-, építőműhely foglalatoskodik. Követ faragnak, meszet oltanak, habarcsot készítenek, vagy kifaragott kvádereket hordanak a magasba, vagy emelődarukon emelnek a munkahelyre. A középkori építő munka szempontjából ezeknek a miniatúráknak nagy jelentősége van, mert a miniátor, még ha nem is volt hozzáértő, több-kevesebb hűséggel adta vissza az egyes munkaeszközöket.

³ HORVÁTH Henrik: *Budai kőfaragók és kőfaragójelek*. Bp., 1935. 86.

⁴ HORVÁTH Henrik: *i. m.* 18.

Ha már most néhány ilyen miniatúrát összehasonlítunk a *Képes Krónikának* a nagyváradai székesegyház építését ábrázoló képével, feltűnő azonosságra, közeli rokonságra bukkanunk. Így a *Hortus Deliciarum*, Herrad von Landsberg apátnő XII. századi kódexének 27. lapján az egyik munkás, hasonló szerszámmal, mint a *Képes Krónika* jelenetén, meszet olt.⁵ A zürichi krónika (cod. Rh. 15.) egyik lapján (fol. 6 v.) a *Képes Krónika* miniatúrájához hasonló módon ábrázolja a kváderköveket emelő darut.⁶ A fuldai világkrónika (cod. Aa. 88.) fol. 16. lapján ugyancsak a bábeli torony építésével kapcsolatban még érthetőbben láthajtuk viszont a meszet oltó munkás szerszámát és munkáját.⁷ Ebből a szempontból különösen instruktív a *Donaueschingeni Világkrónikának* (cod. 79.) 11. főliója, melyen ugyancsak kapával dolgozik egy meszet oltó munkás.⁸ Végül említsük fel Rudolf Ems stuttgarti világkrónikáját, amely megközelítően a *Budai Képes Krónikával* egy időben készült (1383). Itt a bábeli torony építését ábrázoló képen a torony és annak legfelső emeletén emelődarukkal dolgozó munkások a főszereplők. Mellette azonban az építőmunka minden fázisára találunk munkásokat, többek közt egy kapával meszet oltót is. Ezen a miniatúrán a meszesgödör elhelyezése is hasonló a szóban forgó magyar miniatúrához.⁹

A *Képes Krónikának* a nagyváradai székesegyház építését ábrázoló miniatúrája tehát minden bizonnyal a világkrónikák és bibliák bábeli torony építését ábrázoló képeire megy vissza, azoknak lerövidített, leegyszerűsített változata. Szent László előtt folyó jelenet pedig nem valami elavult kőfaragási eljárás ábrázolása, hanem az építési munka egy másik nem kevésbé jelentős fázisát, mészsoltást, vagy éppen habarcskészítést ábrázol, ami ikonográfiailag szintén szerves része már a XII. századtól kezdve a bábeli tornyot ábrázoló miniatúráknak. Azt talán fölösleges is megjegyezni, hogy az itt elmondottak merőben ikonográfiai vonatkozású megfigyelések, amik egyáltalán nem érintik a *Képes Krónika* művészi származásának kérdését.

DERCSÉNYI DEZSŐ

Szatmárnémeti Mihály (1638–1689) angliai könyve. 1664. szeptember elsején a groningeni universitasra egy kis magyar társaság iratkozott be: Csúzi Cseh Jakab, Eszéki T. István, Diószegi K. István, Pataki István és Veszprémi István lelképászorokkal két „szatmári diák”: Szatmári András és Szatmárnémeti Mihály. Ezek a diákok egy helyről származtak (Szatmár), egyazon iskolákban tanultak (Szatmár, Debrecen, Sárospatak), együtt indultak el, járták végig nyugati tanulmányútjukat, és a gyászévtized alatti debreceni, majd erdélyi bujdosásban is társak voltak. 1664–67 között hollandiai egyetemeket látogattak együtt (Franecker, Groningen, Utrecht és Leiden). Az eddigi kutatás, legújabbán a Postma Ferenc és Jan van Sluis adattára is megerősítette ezt.¹

Szatmárnémeti Mihályról a számadáskönyvek alapján már Gömöri György kimutatta, hogy feltehetőleg angliai tanulmányokat is folytatott, vagy legalábbis járt a szigetországban.² Ezúttal az

⁵ LANDSBERG, Herrade de: *Hortus deliciarum*. Text par A. STRAUB et G. KELLER. Strasbourg, 1899.; 2. éd. 1901.

⁶ Képet közli: JERCHEL, H.: *Die Bilder der Südwestdeutschen Weltchroniken des 14. Jahrhunderts*. = Zeitschrift für Kunstgeschichte. N. f. II. 1933. 381.; 2. kép.

⁷ JERCHEL, H.: *i.m.* 385.; 7. kép.

⁸ JERCHEL, H.: *i.m.* 397.; 18. kép.

⁹ LACROIR, Emil: *Die Mittelalterlichen Baugerüste*. = Deutsche Kunst- und Denkmalpflege. 1934. 10. sz. 220.; 216. kép.

¹ POSTMA, F.–SLUIS, J. van: *Auditorium Academiae Franekerensis*. Leeuwarden – Fryske Akademy, 1995.

² GÖMÖRI György: *Magyar peregrinusok a XVII. századi Cambridge-ben*. In: Uő: *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*. Bp. 1989. Irodalomtörténeti Füzetek 118./ 97.